

УДК 37.013.42:376 – 056.26

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.176108>

Алла Ревть, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Орест Гук, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

АРТ-ТЕРАПІЯ У СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті відображено соціальний аспект проблеми реабілітаційної роботи з дітьми з особливими потребами, обґрунтовано гуманістичний підхід до роботи з цією категорією дітей. Проведена діагностична робота, що здійснювалась за допомогою відповідних психологічних методик “Неіснуюча тварина”, “Моя сім’я” та бесіди. Охарактеризовано досвід роботи Дрогобицького товариства дітей-інвалідів “Надія” щодо використання арт-терапії у процесі соціальної реабілітації. Запропоновано певну модель роботи, що б дозволило дитині мати повноцінне життя у суспільстві, можливість адаптуватися до оточуючого світу, навчитися творчо пристосовуватися до життя, що постійно змінюється.

Ключові слова: арт-терапія; соціальна реабілітація; діти з особливими потребами; образотворче мистецтво.

Рис. 1. Літ. 6.

**Alla Revt, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the
Social Pedagogy and Correctional Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University**
**Orest Huk, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the
Social Pedagogy and Correctional Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University**

ART THERAPY IN SOCIAL REHABILITATION WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

The article deals with the social aspect of the problem of rehabilitation work with children with special needs and the humanistic approach to activity with this category of children.

The experience of the Drohobych Society of Children with Disabilities “Nadiya” on the usage of art therapy in the process of social rehabilitation is grounded.

The aim of the article is to highlight the experience of the art and therapeutic work of the Drohobych Society “Nadiya” on social rehabilitation and social adaptation.

Diagnostic researches have shown that many members of this organization have psychological problems that require corrective measures. People with special needs face common personal problems and have the following basic characteristics: complex of inferiority, a feeling of failure to perform important human functions, increased protection need; a feeling of disparity towards others, alienation from others; a feeling of loneliness due to limited contact with the outside world, the subordination in contacts, low level of empathy, existential problems, feeling of loss of vital sense.

It is determined that social pedagogue should work with each child, using art therapy, applied arts in order to prevent possible manifestations of social isolation and social and psychological deprivation.

The importance of therapy with art, in our opinion, is substantiated by the method allowing combining self-immersion, self-knowledge and communication with children based on common interests.

It has been established that the condition for successful work on social rehabilitation and socialization of a child would be the improvement of qualifications for specialists working in the field of child protection and social rehabilitation.

Keywords: violence; prevention; social and pedagogical work; a child.

Постановка проблеми. Соціальна педагогічної та психологічної моделі соціальної реабілітація дітей з особливими потреби – це складний процес, що потребує переорієнтації, і насамперед – у напрямі розробки методології і методики соціально-педагогічної та психологічної моделі соціальної роботи. Специфіка такого підходу викликає необхідність суттєвих змін у ставленні до дітей з інвалідністю, які потребують не тільки матеріальної, фінансової, гуманітарної підтримки

і заходів реабілітації (медичної, професійної, соціально-побутової), а й належних умов для актуалізації своїх здібностей, розвитку особистих якостей і потреб у соціальному, моральному і духовному самовдосконаленні.

Одним з найважливіших чинників прогресивного розвитку суспільства є гуманне ставлення до дітей, які позбавлені можливості вести повноцінне життя внаслідок вад фізичного та психічного розвитку.

Мета статті – висвітлення досвіду арт-терапевтичної роботи Дрогобицького товариства “Надія” щодо соціальної реабілітації та соціальної адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано роз’язання даної проблеми. Проблеми соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами значну увагу приділяють такі відомі дослідники як О. Безпалько, Т. Губарева, С. Харченко, Н. Краснова, Л. Харченко, А. Капська.

Значна кількість досліджень в напрямку соціально-педагогічної реабілітації ведеться як вітчизняними, так і закордонними спеціалістами (Л. Бадалян, М. Бернштейн, Л. Данілова, М. Ішполітова, І. Левченко, І. Мамайчук, Н. Сімонова, В. Козявкін, К. Семенова, Л. Шипіцина та інші).

Незважаючи на актуальність соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами та значну кількість праць, їй присвячених, ця діяльність вимагає докладного вивчення. Так, навіть термін для позначення цих дітей недостатньо розроблений у науковій літературі. Як тотожні, вживаються терміни “діти з труднощами у навчанні”, “діти зі спеціальними потребами”, “діти з функціональними обмеженнями”. Таких людей можна об’єднати терміном “особа з інвалідністю” – особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводять до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі та захисту [3]. Термін “особа з інвалідністю” застосовується здебільшого в юридичній практиці. Використаний нами термін “діти з особливими потребами”, вважаємо найбільш прийнятним, тому що він відображає соціальний аспект проблеми (а не медичний чи юридичний) і гуманістичний підхід до роботи з цією категорією дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Перебуваючи у надзвичайно складних умовах, діти з інвалідністю мають особливі потреби у вихованні, навчанні, спілкуванні

з ровесниками, лікуванні та фінансовому забезпеченні, задоволенні яких сприятиме повноцінному життю відповідно до їхнього віку і статі.

У справі соціальної підтримки та соціальної реабілітації осіб з інвалідністю у сучасній Україні спостерігаються певні позитивні тенденції, але однією з головних проблем, яка потребує негайного вирішення, є не тільки проблема їх соціалізації, а й соціальна ізоляція дітей з особливими потребами. Актуальною є соціальна реабілітація цих дітей. Тема дитячої інвалідності до останнього часу була непопулярною в нашій країні, замовчувалася на державному рівні і не висвітлювалася у ЗМІ. Тому для частини людей характерні негативні психологічні стереотипи сприйняття осіб з інвалідністю, як соціально неповноцінних [6, 35].

Саме тому одним із важливих напрямів превентивної соціально-педагогічної діяльності з дітьми з особливими потребами є формування прогресивної громадської думки на підтримку осіб з інвалідністю. Досягти цього можливо завдяки реалізації таких напрямів діяльності: соціальна реклама, організація інформаційних кампаній з проблем інвалідності, видання буклетів, комплекту листівок, організація виставок. Саме ці напрями використовувались для висвітлення роботи у Дрогобицькому товаристві дітей з інвалідністю “Надія”.

Організація добровільного товариства “Надія” допомогла розв’язати питання про творчу та комунікативну діяльність і дозвілля дітей з інвалідністю, спілкування з ровесниками. Діти з особливими потребами практично перебувають у стані соціальної ізоляції та соціально-психологічної депривації. Організація соціального оточення, яке формує коло міжособистісних відносин і задовольняє одну з важливих соціальних потреб – потребу у спілкуванні, є одним із важливих шляхів інтегрування людей з обмеженнями у середовище здорових людей. Ця організація фактично є клубом спілкування, яке відіграє важливу роль у подоланні фізичної і духовної самотності. Товариство “Надія” компенсує однобічність функціональних зв’язків, сприяє розширенню кола спілкування, що, в свою чергу, покращує внутрішній стан людини, знімає почуття тривоги та самотності.

Не можна розраховувати на успіх соціальної роботи без знання інтересів, запитів і потреб дітей з особливими потребами. Вивчення проблем, з якими стикаються особи з інвалідністю – важлива ланка соціально-реабілітаційної роботи, а тому нами передусім була проведена

діагностична робота, що здійснювалась за допомогою малюнкових тестувань “Неіснуюча тварина”, “Моя сім’я” та бесід.

Діагностичні дослідження показали, що багато з членів цієї організації мають психологічні проблеми, які потребують заходів корекції. У людей з особливими потребами виникають загальні особистісні проблеми, які мають таку основну специфіку: комплекс неповноцінності, відчуття неспроможності виконувати важливі людські функції, підвищена потреба в захисті; відчуття несхожості на інших, відчуженість від інших; почуття самотності внаслідок обмеженості контактів із зовнішнім світом, підлеглість у контактах, низький рівень емпатії; екзистенційні проблеми, відчуття втрати життєвого смислу. Загальною рисою, яка об’єднує ці проблеми, є те, що всі вони пов’язані з недостатнім опануванням життєвих умінь і навичок, невмінням адаптуватися в навколишньому світі, неможливістю використовувати особистісні ресурси для розв’язання життєвих завдань [2, 95]. Нами з’ясовано, що до цих проблем додалися спрямованість переживань дітей з інвалідністю у минуле, невпевненість у собі, підвищена потреба в захисті, відповідальність за прийняття рішення найчастіше перекладається на оточуючих (переважно батьків), у міжособистісних стосунках спостерігаються прагнення до підпорядкованості, низький рівень співпереживання іншим людям.

Малювали 16 дітей різного віку – від 10 до 16 років. Дітям пропонувалось намалювати невідому тварину. За результатами, ми з’ясували наступне: 10 дітей з 16 невпевнені у собі, сором’язливі, несміливі, незадоволені своїм соціальним становищем, у них низька самооцінка, їм властива пригніченість, хронічні соматичні вияви перенапруження, астеничність (діти малювали фігури тварин ближче до нижнього краю, з маленькими кінцівками та хвостами, опущеними вниз; малюнок виконували тонкими, павутиноподібними лініями), для 11 з 16 дітей властива підвищена тривожність, легке виникнення страху, недовіра, обережність (на малюнку у тварини рот без язика і губ, але замальований і затемнений, у очей чітко прокреслені зіниці і райдужна оболонка, фігуру зображено дуже маленькою або оберненою спиною), 10 з 16 соціально пасивні та замкнуті, не бажають давати про себе інформацію (фігури тварин наближені до круга, рот закритий), для 9 з 16 характерна агресивність, спонтанність характеру, прагнення до агресії (у намальованих тварин є виступи, колючки, голки, роги, кігті – різноманітні види захисту та нападу, щетина; гострі кути у фігур), 8 з 16 дітей схильні до фантазування, цінують раціональне начало, для них властива перевага естетичних суджень над раціональними (голови у намальованих фігур більші за розміри тіла, діти називали тварин

назвами, що являли собою набори звуків, або надміру довгими назвами).

У діаграмі відбиті найбільш поширені якості юних художників (рис.1).

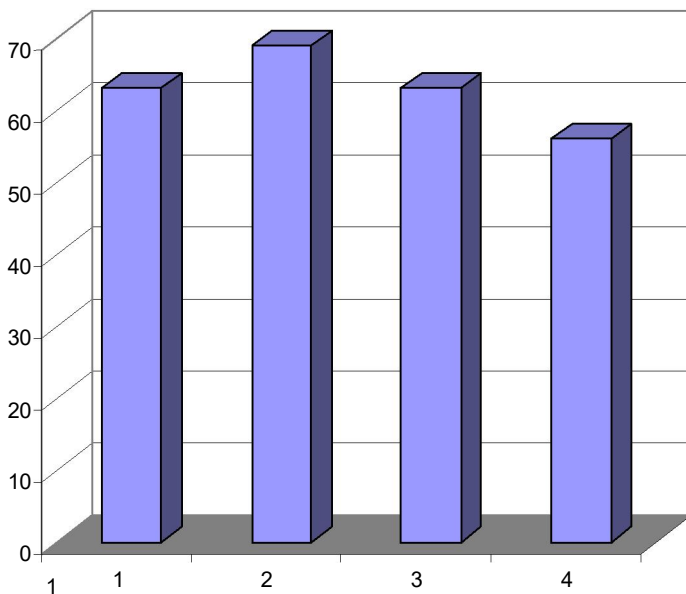
1. Незадоволеність своїм соціальним становищем у 10 з 16 дітей – 63%.

2. Підвищена тривожність у 11 з 16 дітей – 69%.

3. Соціальна пасивність у 10 з 16 дітей – 63%.

4. Агресивність у 9 з 16 дітей – 56%.

Для розв’язання наведених вище особистісних проблем дітей з особливими потребами була складена програма роботи. Розробляючи програму, ми враховували такі характеристики: час настання інвалідності; характер реакції на інвалідність (емоційна, когнітивна, поведінкова); важкість порушень (діапазон обмежень, спричинених захворюванням або дефектом); рівень інтелектуального

Примітка : 1 – незадоволеність своїм соціальним становищем
2. Підвищена тривожність
3. Соціальна пасивність
4. Агресивність

Рис. 1. Діаграма найбільш поширених якостей юних художників

та емоційного розвитку; дотримання логічної послідовності занять з дітьми. Для роботи з дітьми ми намагались відібрати методи, які б були ефективними у роботі з групою і сприяли б підвищенню активності і розкриттю внутрішнього світу дітей, отриманню зворотного зв'язку від членів групи, створенню атмосфери довіри, щирості і конфіденційності того, що відбувається в групі, змогу зрозуміти інших і свою власну особистість. Форми роботи з дітьми з особливими потребами повинні були сприяти інтеграції дитини у суспільство.

Тематика цих форм роботи для людей з особливими потребами зумовлювалась станом здоров'я учасників групи. Так, для дітей з психофізичними відхиленнями можна проводити тренінги, спрямовані на вироблення життєвих вмінь, під якими мається на увазі оволодіння вміннями самообслуговування, навичками елементарної гігієни, елементарних дій і спілкування з оточуючими, розвиток творчої активності.

Терапія мистецтвом, на нашу думку, є тим методом, який дозволяє поєднувати самозаглиблення, пізнання самого себе і спілкування з дітьми на основі спільних інтересів. Звичайно, основні теми спілкування це вибір кольору, колірної гами, вибір матеріалу для малюнка (крейда, вугілля, пастель, моно-фарби, туш, олійні фарби, акварель і т. п.), художнього стилю, в якому виконана дана композиція. Заняття будувалися таким чином, щоб діагностувати існуючі стану учасників, пропонувалося намалювати певні почуття, виразити в малюнках певне ставлення до оточуючих, самого себе, навчити засвоїти через малюнок невідомо, скорегувати певний тип поведінки і пристосувати її до навколишніх умов, розвинути здібності учасників тренінгу [5, 16].

Терапія мистецтвом – це засіб підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації у суспільстві. Крім цього, це засіб корекції функціональних рухових, психогенних або, соціальних відхилень, джерело активізуючої творчості. Живопис має такі механізми лікувальної дії: катарсис; вплив на емоційний стан, підвищення доступності для свідомого переживання психо-і соціально-динамічних процесів. Рецептивне сприйняття живопису допомагало дітям з особливими потребами зняти внутрішній конфлікт, сприяло стабілізації особистості, активного сприйняття власної особистості, подолання стресових станів, внутрішньої напруги.

На деяких заняттях живопис поєднувався зі слуханням музики. Прикладами таких поєднань були музичне малювання (малювання під певний музичний твір чи пісні), драматизація живописного сюжету під музику (діти з інвалідністю співали пісні, утримання яких перегукувався з сюжетами того, що вони малювали, діти малювали і підспівували тому, що чули). Груповий спів передбачає анонімність співака, але орієнтує на групу, дає можливість приєднатися до неї, встановити соціальний контакт, викликає почуття безпечної самореалізації пісні, які мають просту та приємну мелодію, живий темп, відповідну тональність [1, 32].

Під час терапевтичних занять з образотворчого мистецтва, музики і співу використовувалися інші методи: рольові ігри (модельовалися уявні діалоги з особами, яких зображали діти), проблемні ситуації, самоаналіз і аналіз (дітям пропонувалося оцінити свою власну роботу і малюнки інших художників), міні- лекції (дітям повідомлялися основні відомості про події, предмети, особи, яких діти малювали). Ці методи у поєднанні з терапією образотворчим мистецтвом та музикою використовувалися як засіб реставрації почуттів, гідності, придбання толерантності до стресу, реконструкції соціально адаптивної поведінки, як засіб реабілітації і реадаптації.

Важливою проблемою дітей з особливими проблемами є відсутність трудової перспективи, майбутня непрацездатність. Творчі заняття мають не тільки позитивний психолого-педагогічний вплив на особистість, сприяють згуртуванню інвалідів, об'єднання їх в неформальні групи, для молоді, яка має функціональні обмеження і недоліки психічного розвитку, в майбутньому вони можуть бути ґрунтом для організації можна центрів занять, творчих лабораторій, основою проєктів з надомної праці. Такі форми роботи створюють умови для відновлення почуття гідності, соціальної придатності, самоповаги і самоствердження особистості.

Висновки і перспективи подальших розвідок. У запропонованій нами моделі основу роботи з дітьми з особливими потребами становив процес взаємної адаптації особистості і суспільства. Для того, щоб дитина мала повноцінне життя у суспільстві, їй необхідно адаптуватися до оточуючого світу, тобто навчитися творчо пристосовуватися до життя, що постійно змінюється. Водночас суспільство також має адаптуватися до особливих специфічних потреб інвалідів, сприяти нормалізації умов життя

дитини та інтеграції її в усі сфери життєдіяльності суспільства [4, 26].

Ефективність соціально-реабілітаційної діяльності проявляється у співвідношенні досягнутого результату до максимально досяжного або заздалегідь запланованого результату. Визначити її можна тільки в тому випадку, якщо будуть чітко виділені якісні критерії вимірювання результатів. У числі основних показників визначення ефективності соціально-реабілітаційної діяльності можуть бути взяті порівнянні зміни в рівні розвитку особистості дитини, досягнутого за відповідний період, і його здатність до адаптації та інтеграції в соціальне та економічне життя з урахуванням реабілітаційного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батищева Г. О. Музикотерапія як метод психокорекції. Профілактика і терапія засобами мистецтва: Наук.-метод. посіб. / Під заг. ред. О. І. Піліпенка. Київ, 1996. С. 31–44.
2. Ворошчук О. Соціально-культурна реабілітація дітей з функціональними обмеженнями. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: Зб. наукових праць*. Київ, 2007. Вип. 5. (Частина I). С. 95–98.
3. Закон України “Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні” (Назва Закону із змінами, внесеними згідно із Законом №2249-VIII (2249-19) від 19.12.2017).
4. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі. *Соціальний педагог*. 2011. №1. С. 26–35.
5. Піліпенко О. І. Образотворча терапія як метод соціально-профілактичної роботи. *Профілактика і терапія засобами мистецтва*. Київ, 1996. С. 16 – 19.
6. Соціально-педагогічна робота з дітьми та

молоддю з функціональними обмеженнями. *Навчально-методичний посібник для соціальних працівників і соціальних педагогів / За ред. проф. А. Й. Капської*. Київ, 2003. 168 с.

REFERENCES

1. Batyshcheva, H. O. (1996). *Muzykoterapiia yak metod psykhokorektsii* [Music therapy as a method of psycho-correction]. *Prevention and therapy by means of art: Scientific method. Manual*. Under edit O. I. Pilipenko. Kyiv, pp. 31–44. [in Ukrainian].
2. Voroshchuk, O. (2007). *Sotsialno-kulturna rehabilitatsiia ditei z funktsionalnymy obmezheniamy* [Socio-cultural rehabilitation of children with functional limitations]. *Scientific journal of NP Drahomanov NPP. Series No. 11. Sociology. Social work. Social pedagogy. Management: Coll. scientific works*. Kyiv, Vol. 5. (part I). pp. 95–98. [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine “On the bases of social protection of persons with disabilities in Ukraine” [Name of the Law as amended by the Law No. 2249-VIII (2249-19) of 19.12.2017]. [in Ukrainian].
4. Illiashenko, T. (2011). *Intehratsiia ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy u zahalnoosvitnii shkoli* [Integration of children with special educational needs in a comprehensive school]. *Social pedagogue*. No.1. pp. 26–35. [in Ukrainian].
5. Pylypenko, O. I. (1996). *Obrazotvorcha terapiia yak metod sotsialno-profilaktychnoi roboty* [Fine therapy as a method of social and preventive work]. *Prevention and therapy by means of art*. Kyiv, pp. 16 – 19. [in Ukrainian].
6. *Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy ta moloddiu z funktsionalnymy obmezheniamy*. *Navchalno-metod. posib. dlia sots. pratsivnykiv i sots. ped.* [Socio-pedagogical work with children and youth with functional limitations. Educational and methodical manual for social workers and social educators]. (Ed.) A. Y. Kapska. Kyiv, 2003. 168 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.05.2019

“Найкращий спосіб зробити дитину хорошою – це зробити її щасливою”.

*Оскар Уайльд
ірландський англомовний поет*

“Бог створив світ досить великим для всіх тих живих істот, яких захотів зақлиқати до життя. Це лише наші серця недостатньо великі для того, щоб бақати і прийняти кожную дитину...”

*Мати Тереза
қатолицька черниця, засновниця добротинних місій*

